
Dr KOSTA NIKOLIĆ, naučni savetnik
Institut za savremenu istoriju
Beograd, Trg Nikole Pašića 11

UDK 94:342.4(497.11)"1989"
323(497.11)"1989"

„NE DAMO KOSOVO“ Ustavne promene u Srbiji 1989 (II)*

APSTRAKT: U drugom delu teksta o ustavnim promenama u Srbiji, piše se o događajima koji su doveli do usvajanja ustavnih promena 28. marta 1989. U centru analize jesu politički odnosi u jugoslovenskim političkim strukturama i otpor srpskoj politici na Kosovu i Metohiji.

Ključne reči: Srbija, Kosovo, ustavne promene, Slobodan Milošević, Azem Vlasi

Slobodan Milošević je bio u punoj ofanzivi. Na sednici Centralnog komiteta SK Srbije održanoj 11. oktobra 1988, koja je direktno prenošena na televiziji, usvojena je odluka o održanju vanredne konferencije SK Vojvodine kako bi se legalizovao prevrat od 5. oktobra. Pokrenuta je i inicijativa da se iz federalnog centralnog partijskog komiteta isključe Kolj Široka, Azem Vlasi i Svetislav Dolašević. I ovoga puta posebno je naglašeno da će promene „omogućiti svima da bolje žive“; još jednom su podržani mitinzi jer je na njima progovorila „probuđena svest naroda“; protivnici mitinga označeni su kao protivnici brzog rešavanja kosovske krize.¹

Istoga dana održana je zajednička sednica Predsedništva CK SKJ i Predsedništva PK SK Kosova. Ocenjeno je da „pojedinici“ nisu opravdali poverenje, da „vođe kontrarevolucije“ nisu stavljene pod kontrolu, da je izgubljeno poverenje u organe vlasti i da zbog toga treba imati razumevanja za „okupljanja građana“. Još jednom je rečeno, po ko zna koji put, da se odgovornost mora konkretizovati i da preokret u političkom životu mora biti delo pre svega komunista na Kosovu.²

* Rad je deo projekta *Srpsko društvo u jugoslovenskoj državi u 20. veku: između demokratije i diktature* (177016), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

¹ *Politika*, 12. oktobar 1988, 1.

² Isto, 7.

Polemike i otvoreni sukobi obeležili su ovu sednicu kao nikada do tada. Marko Orlandić je zahtevao da se izrekne „mera upozorenja“ rukovodstvu SK Kosova i da se izvrši diferencijacija. Zoran Sokolović je u ime srpskog partijskog rukovodstva izjavio da je rukovodstvo SK Kosova u defanzivi, da „deluje iz pozadine“ i da svoje aktivnosti svodi na „manje-više jalovo, forumsko udaranje po posledicama“. ³ Azem Vlasi je smatrao da su predložene mere „ultimativne presude“ i akt odmazde prema neposlušnim kadrovima. ⁴

Zaključujući sednicu, Stipe Šušar je zatražio da se utvrdi odgovornost CK SK Srbije za „celinu odnosa i pojava“ na Kosovu, a 13. oktobra, na sednici Predsedništva CK SKJ, optužio je srpsko rukovodstvo da je „skrenulo“ sa Titovog puta.

Odgovorio mu je Petar Gračanin 14. oktobra – Stipe Šušar „vrši pritisak“ na rukovodstvo SK Srbije iza čega stoji jasna namera da se zaplaši i kompromituje Savez komunista i rukovodstvo SR Srbije, „pa, dok se brani-mo, da se blokira ostvarivanje glavnih zadataka, a to su borba protiv kontrarevolucije na Kosovu i promena Ustava SR Srbije“. ⁵ Po već dobro uhodanom scenariju, usledio je još jedan miting, ovoga puta u Leskovcu gde se 15. oktobra 1988. okupilo čak 200.000 građana – oni su odbacili „neosnovane napade“ Stipe Šušara na CK SK Srbije. Građani Leskovca i okoline „u ime zaveta Titu“, poručili su svim „narodima i narodnostima“ da je u pitanju „presudna bitka za Jugoslaviju koju vodi narod neviđenom energijom“. ⁶ Istoga dana stigla su, međutim, dve nepovoljne vesti – jedna iz Prištine, druga iz Crne Gore.

U Prištini je zasedao Pokrajinski komitet SK Kosova; odbačena je inicijativa CK SK Srbije da se utvrdi „konkretna odgovornost“ Kolj Široke, Svetislava Dolaševića i Azema Vlasija. Dobrosav Bjeletić je mogao samo da u ime republičkog CK poruči kako je prvi put u istoriji SK postojalo veće jedinstvo u narodu nego u rukovodstvu. ⁷ Zasedao je i CK SK Crne Gore i, na iznenađenje srpske javnosti, izglasao poverenje svom Predsedništvu. Jedan od onih koji je imao kritički odnos prema svom rukovodstvu bio je najmlađi član CK – Milo Đukanović: „*Radni ljudi i građani su dugo i strpljivo, daleko od uticaja na političko i samoupravno odlučivanje, radili i čekali da se oživotvore data obećanja u rješavanju ekonomske krize, o miru i bezbednosti na Kosovu, o novom zamahu samoupravljanja, o daljoj demokratizaciji života, o humani-*

³ *Borba*, 12. oktobar 1988, 2.

⁴ Isto.

⁵ *Politika*, 15. oktobar 1988, 5. Izvod iz izlaganja političkom aktivu Novog Beograda.

⁶ *Politika*, 16. oktobar 1988, 1.

⁷ Isto, 5.

*jem i bogatijem socijalizmu. Nade su se raspršile, a birokratija je zagospodarila rukovodstvima“.*⁸

Za smenu crnogorskog rukovodstva bile su neophodne neke druge mere. Situacija se dodatno zaoštrila na 17. sednici CK SKJ Jugoslavije, održanoj od 17. do 19. oktobra 1988. u Beogradu. Ona je ostala upamćena po ostrim polemikama i otvorenim sukobima, ali i po smenjivanju Dušana Čkrebića, što srpsko rukovodstvo nije prihvatilo, čime je narušilo dotadašnju praksu u SKJ i otvoreno iskazalo svoje političke namere. Već prvog dana vođena je polemična rasprava koja je pokazala visok stepen razlika između komunista Slovenije, Hrvatske, Bosne, Kosova i donekle Makedonije, na jednoj, i komunista Srbije na drugoj strani. Prvi su govorili da se jedinstvo SKJ ne može ostvariti na silu, a iz Beograda je odgovarano da je to „jedini spas“ za Jugoslaviju.

Branko Mamula piše da je na ovoj sednici Stipe Šušar želeo da političke eliminiše i Miloševića i Kučana, što je u početku bila „nemoguća misija“. Osim toga, Šušar je odbio podršku koja mu je nuđena iz partijskog komiteta u JNA.⁹ Šušar je nameravao da pokrene klasičnu „idejnu bitku“ iz starih vremena, kako bi eliminisao srpski „nacionalizam“ i slovenački „separatizam“. Umesto toga, sednica se vrlo brzo pretvorila u već mnogo puta viđeno partijsko „nadmudrivanje“ oko proceduralnih pitanja.

Srpski komunisti su i na ovom plenumu istupali sa dobro poznatih pozicija: odbranom Kosova brani se „Titov put“, a od sprovođenja reformi zavisi „sudbina socijalizma“. Slobodan Milošević je bio znatno oštrij nego u nekim ranijim situacijama: „Licemerno je optuživati Srbiju da hoće da bude superiorna, jer želi da bude ravnopravna“.¹⁰ Druga njegova poruka koju se mediji preneli i neprestano ponavljali, glasila je: „Srbija nema pretenzije na teritorije drugih republika, ali ima pretenzije na teritoriju svoje republike. Da li je ta teritorija velika ili mala, zavisi od aršina kojim se meri, ali tolika kolika je ona mora da ostane i takva će i da ostane“.¹¹

Snažno je branjena i JNA, pa su podržana izlaganja admirala Mamule i generala Veljka Kadijevića. Vojni vrh je potom podržao rukovodstvo Srbije. Petar Šimić je rekao kako javna okupljanja nisu crno-bela: „U osnovi mitinga leži nezadovoljstvo radnih ljudi i građana na čiju kulminaciju nisu blagovremeno i adekvatno reagovalе institucije“.¹² Opšta poruka svodila se na da SK Srbije neće dozvoliti izdvajanje SK Kosova iz svog sastava, jer bi to značilo i izdvajanje Kosova iz sastava Srbije. Drugog dana rada ništa se bitnije nije dešavalo. Izlaganja su bila preopširna i uopštena i ređala su se

⁸ Isto, 7.

⁹ Branko Mamula, *Slučaj Jugoslavija*, Podgorica 2000, 165.

¹⁰ Navedeno prema: Slobodan Milošević, *Godine raspleta*, Beograd 1989, 267.

¹¹ Isto, 268.

¹² Navedeno prema: *Borba*, 18. oktobar 1988, 6.

bez nekog većeg uzbuđenja, osim kraće polemike Josipa Vrhovca i Slobodana Miloševića oko toga da li je Milošević dao intervju jednim stranom mediju. Svi su govorili o krizi i i tome da su reforme neophodne. Konkretnijih predloga nije bilo, osim što su srpski članovi CK tražili odgovornost kosovskih rukovodilaca.

Poslednjeg dana zasedanja, na dnevnom redu su bile kadrovske promene. Prihvaćene su ostavke Boška Krunića, Milanka Renovice, Franca Šetinca i Kolj Široke na članstvo u Predsedništvu CK SKJ. Zatim je, na predlog Stipe Šuvara, usledilo tajno glasanje o poverenju članovima Predsedništva CK SKJ; iz Srbije je odmah odbijen predlog da se glasa i o poverenju predsednicima republičkih partija jer to nije bilo predviđeno Statutom, što je i bilo tačno. Ali, moralo je da se glasa o poverenju ostalim članovima Predsedništva, što nije bila ustaljena praksa, jer se u najvišem rukovodstvu SKJ ostajalo što se duže moglo, najmanje do narednog partijskog kongresa, a odlazilo se samo zbog smrti. Stane Dolanc, jedan od veterana jugoslovenskog komunizma, pošto je znao šta se sprema, upozorio je na „političke posledice“ glasanja o poverenju Predsedništvu CK SKJ: „*Mi smo često spremni da vrlo brzo izazivamo konfliktne situacije, a da se ne pitamo šta će biti posle toga*“.¹³

Ipak, sa samo 12 glasova protiv, prihvaćen je predlog da se glasa o poverenju najužem partijskom rukovodstvu, što se desilo prvi put u istoriji KPJ/SKJ.

Izglasavanje nepoverenja nije automatski povlačilo prestanak mandata, ali je posle toga morao da usledi, kako se tada govorilo, „visokomoralan čin“ – podnošenje ostavke ili povlačenje. Srbiju su tada u partijskom Predsedništvu predstavljali Čkrebić i Radiša Gačić, koji se inače distancirao od Osme sednice. Bilo kako bilo, Dušan Čkrebić nije dobio neophodna 83 glasa kako bi ostao u Predsedništvu – dobio je samo 68 glasova. Glasanje protiv Čkrebića bilo je glasanje protiv Miloševića. To je bila više nego jasna poruka, ali je on nije prihvatio i uspeo je kasnije da nameten uverenje da je to bilo glasanje protiv Srbije. Zatim su usledile scene koje su ušle u istorijsku mitologiju jugoslovenskog komunizma. Prvo je sam Čkrebić podneo ostavku: „*Molim da je odmah usvojite. Ona jeste za mene moralan čin, bez obzira na Statut*“.¹⁴ Milošević je onda u izuzetno napetoj situaciji zatražio od Čkrebića da povuče ostavku, jer je samo „partijska baza“, odnosno članstvo SK Srbije moglo „dati i uskratiti poverenje“ srpskim kadrovima u federalnim institucijama.¹⁵

¹³ *Politika*, 20. oktobar 1988, 5.

¹⁴ Isto, 7.

¹⁵ Isto.

Ova situacija bila je gotovo istovetna onoj iz 1982. kada je sličan postupak primenjen prema Dragoslavu Markoviću. I ovoga puta Milošević je branio suverenitet Srbije na principima ustavnih rešenja iz 1974. što je u tadašnjoj političkoj situaciji bio više nego jasan znak da je jugoslovenstvo samo fasada za osvajanje apsolutne vlasti. Vasil Tupurkovski, ambiciozni makedonski političar mlađe generacije, bio je „razočaran“ razvojem događaja i upozoravao je na negativne posledice u budućnosti: „Juče je predsednik u svom referatu veoma lepo rekao da nijedna republika nije pobedila i da nijedna neprincipijelna koalicija nije pobedila. Veoma se bojim da je možda obrnuto, da je jedna republika izgubila, a da je pobedila jedna neprincipijelna koalicija“.¹⁶

Ostalo je upamćeno i istupanje Vinka Hafnera koji je sa podignutim prstom uperenim prema Miloševiću upozoravao da je budućnost Jugoslavije na velikoj probi: „Druže Miloševiću, druga Čkrebića puno razumem. I duboko je potresen. Ali, druže Slobodane, to što si ti predložio: razmislite dobro kojim ćete putem ići. Jer možete prividno stvoriti prilično jedinstvo u SK Srbije u negativnoj oceni ovakve odluke. Možete, svakako, imati potporu. I ti lično. Ali, posledice takvog čina mogu biti u krajnjoj konsekvenciji negativne, ne samo za ovaj forum, nego i za SKJ, i za vas drugove iz Srbije, i tebe druže Slobodane. Razmislite kako ćete ići. Jer onako kako si ti tvrdo nama rekao, to bi bilo loše obećanje“.¹⁷

Stipe Šušar je prvo rekao da je u pitanju potpuno nova situacija u istoriji SKJ, jer su pre toga bila samo dva slučaja isključivanja iz najvišeg partijskog rukovodstva, i to po ličnoj Titovoj inicijativi (Đilas i Ranković), a da su posle toga uvek republike i pokrajine suvereno birale članove CK ili Predsedništva, a na federalnom nivou oni su samo potvrđivani. Čak nije mogao da se seti ni da li je neko zbog bolesti napustio najviše partijsko telo: „Prema tome, ovo je sasvim novo i nije normalno i iznenađujuće je zato što se prvi put događa. Ali, mislim i duboko osećam da će to sa vremenom postati normalno kad se radi o biranju političko-izvršnih organa i da ćemo se na to s vremenom navići kao na veoma normalnu i demokratsku proceduru“.¹⁸

Milošević je odbacio sve primedbe („drug Čkrebić ne treba da bude povod za vođenje nekakve patetične rasprave o posledicama ovog političkog čina koji se dogodio“) i još jednom je „zamolio“ Čkrebića da povuče svoju ostavku, što je on i uradio. Na kraju je i Šušar zaključio sednicu: „Mislim da je time bespredmetna dalja rasprava“.¹⁹ U narednom periodu partijska baza u Srbiji podržala je Čkrebića i on je ostao predstavnik SK Srbije u najvišem partijskom telu.

¹⁶ Isto.

¹⁷ Navedeno prema: *Borba*, 20. oktobar 1988, 3.

¹⁸ Isto.

¹⁹ Isto.

U Beogradu je 2. novembra 1988. održana zajednička sednica Predsedništva CK SK Srbije i Predsedništva PK SK Kosova. Dan pre toga, pokrajinska partijska organizacija je sama sebi uputila javnu kritiku i tako u praksi „sprovedla“ tačku 9 zaključaka 17. sednice CK federalne partije o utvrđivanju odgovornosti. Kaćuša Jašari je obavestila srpske kolege da je „diferencijacija završena“. To je izazvalo oštru Miloševićevu reakciju – on je tražio hitne kadrovske promene, jer je situacija na Kosovu „vanredno teška“. Zahtevao je da na čelne partijske funkcije dođu ljudi koji će svim narodima omogućiti „da zajedno žive u miru, u međusobnom poštovanju, u bratstvu“.²⁰

Članovi predsedništva CK SK Srbije smatrali su da politika PK SK Kosova znači „najdirektniju negaciju“ ocena CK SKJ, da se odgovornost mora utvrditi kako bi se vratilo poverenje, da stanje na Kosovu mora da se promeni, da na ovaj način pokrajinsko rukovodstvo ohrabruje i podstiče albanske nacionaliste i separatiste, da se tako direktno utiče i na uzdržanost albanskog stanovništva jer, posebno kod omladine, još uvek nisu razbijene „teške i pogubne zablude“. Zamerano je i na otporu pokrajinskog rukovodstva da u svoja službena dokumenta uvrsti ustavne promene u Srbiji, što je ohrabrilo nacionaliste.²¹

Zoran Sokolović je oštro je kritikovao i Predsedništvo SAP Kosova jer je ono „pogrešno tretiralo“ zborove Srba i Crnogoraca i na taj način „direktno uticalo na uzdržanost albanskog stanovništva da ne prisustvuje na njima, pa i na taj način doprinelo deobama naroda i narodnosti“.²² U raspravi je rečeno i da se „žarište albanskog nacionalizma i separatizma“ nalazi u pojedinim prosvetno-vaspitnim i naučnim institucijama, sredstvima javnog informisanja i institucijama kulture. Na kraju je zaključeno da se mora utvrditi pojedinačna odgovornost u Predsedništvu i Pokrajinskom komitetu SK Kosova. Milošević je imao samo jednu poruku: „*Vratite se u Prištinu da završite svoj posao*“.

Sednica Pokrajinskog komiteta SK Kosova održana je 17. novembra 1988. Ocenjeno je da Predsedništvo PK snosi „objektivnu odgovornost“ za ukupno stanje u Pokrajini i zato je „oslobođeno“ ove dužnosti, kao i njegovi čelni ljudi: Kaćuša Jašari, predsednik Predsedništva i Azem Vlasi, član Predsedništva i najuticajniji kosovski političar, za koga je rečeno da kao član CK SKJ „ne može ostati na profesionalnom radu“ u Predsedništvu PK. Usvojene su i ostavke nekolicine funkcionera, a dužnost predsednika partijske organizacije vršio je Remzi Koljgeci, inače predsednik Predsedništva

²⁰ *Politika*, 3. novembar 1988, 1.

²¹ Isto, 7.

²² *Borba*, 3. novembar 1988, 1.

Kosova.²³ Usvojene su ostavke Uroša Šešlije, Milana Gvozdića, Rahmana Dedaja i Ekrema Arifija.

Azem Vlasi je prihvatio svoj deo odgovornosti, ali je upozorio da je u Pokrajini, kao i u celoj Srbiji, izvršena nacionalna homogenizacija, čemu je podlegao i jedan broj komunista.²⁴ Istovremeno su počele i masovne demonstracije Albanaca u Pokrajini. U prvom redu bili su radnici, čime se želeo da protest dobije „klasni“ a ne nacionalni karakter. Već 17. novembra u Prištini je, sa Titovom slikom na čelu povorke, bilo oko 2.000 rudara „Trepče“. Prihvaćeni su zaključci 17. sednice CK SKJ, ali ne i kolektivna ostavka pokrajinskog partijskog rukovodstva. Remzi Koljgeci nije uspeo da zaustavi kolonu: „*Niko ga nije slušao. Rudari su ga jednostavno izbacili iz kolone*“.²⁵ Zasedalo je i Predsedništvo CK SKJ i ukazalo na „štetne posledice“ dalje okupljanja.²⁶

Demonstracije su poprimile masovan karakter. One su bile odgovor na najavljeni „milionski“ miting na Ušću. Od ranih jutarnjih sati 18. novembra Priština je skoro bila blokirana kolonama radnika, studenata, učenika, prosvetnih radnika i službenika državnih službi. Uzvikivane su sledeće parole: „Nećemo ostavke“, „Živela Kaćuša Jašari“, „Živeo drug Tito“, „Hoćemo jednakost“.

Prema Prištini su se kretale kolone demonstancija iz unutrašnjosti Pokrajine; kombinat „Trepča“ obustavio je rad, kao i većina drugih fabrika u kojima su Albanci bili u većini. Centralna manifestacija u Prištini održana je na fudbalskom stadionu; okupljenima su se obratili i smenjeni kosovski funkcioneri. Kasnije je Kaćuša Jašari demonstracije nazvala „skupom bratstva i jedinstva“; Vlasi, koji je doživeo da ga sunarodnici nose na ramenima, ocenio je da je „masovna podrška“ koju je dobio zasnovana na stavovima 17. sednice CK SKJ.²⁷

Istoga dana Predsedništvo SFRJ održalo je sednicu i saopštilo kako je „preduzelo određene mere u okviru svoje nadležnosti“.²⁸ Tokom 18. novembra sednicu je održalo i Predsedništvo CK SK Srbije, na kojoj je od Dušana Čkrebića zatraženo da povuče svoju ostavku na članstvo u CK SKJ, jer je srpska partijska baza imala „nepodeljeno i čvrsto stanovište“ da on treba da ostane predstavnik Srbije u najvišem partijskom telu. Sam Čkrebić je u posebnoj izjavi naglasio da u potpunosti uvažava „stavove i zahteve izražene i u članstvu i u organima Saveza Komunističke Srbije“, pa je povukao

²³ *Politika*, 18. novembar 1988, 1.

²⁴ Isto, 8.

²⁵ *Borba*, 18. novembar 1988, 1.

²⁶ Isto, 10.

²⁷ Isto, 11.

²⁸ *Borba*, 19–20. novembar 1988, 1.

svoju ostavku, uz obećanje da će se i dalje boriti za „programsku opredeljenja i politiku Saveza komunista Jugoslavije“.²⁹

Demonstracije u Pokrajini imale su sve ozbiljniji tok; sve češće se čula parola „Kosovo–republika“, masovno se klicalo Azemu Vlasiju, a tražena je i rehabilitacija Fadilja Hodže. Mnogi su govorili da se „može dogoditi ono najgore“ i pozivali su Albance „da ne čekaju kad je njihov narod po zatvorima“.³⁰ Ulicama Prištine marširalo je preko 100.000 Albanaca, a najviše je tražena ostavka Husamedina Azemija, predsednika partijske organizacije u glavnom gradu Pokrajine.³¹ Predsedništvo SFRJ zatražilo je da se okupljanja prekinu. Tokom 21. novembra počele su i demonstracije Srba na Kosmetu: isticano je da je Azem Vlasi „obmanuo“ jugoslovensku javnost i traženo je da se on potpuno povuče iz političkog života.³²

U Beogradu je 22. novembra počela rad trodnevna Konferencija Saveza komunista Srbije koja je trebalo da utvrdi zadatke srpskih komunisti u ostvarivanju privredne i društvene reforme. Milošević je u veoma dugom uvodnom izlaganju posebno naglasio da se političko raspoloženje za promene koje je postojalo u narodu odmah mora pretvoriti u same promene; smatrao je da se iz krize može izaći stvaranjem „savremenog i efikasnog“ samoupravnog socijalističkog društva; tražio je pokretanje robne proizvodnje na temeljima očuvanja društvene svojine. Najvažniji cilj trebalo je da bude „bogaćenje na osnovu rada“ i likvidacija političkog voluntarizma. Tražio je i reformu „svesti“ i načina ponašanja; uslov za uspeh reforme ali i opstanak Jugoslavije bio je ukidanje „malograđanske i primitivne“ ideje o nacionalnim ekonomijama i založio se za stvaranje jedinstvenog jugoslovenskog tržišta: „*To nije unitarizam, već uslov postojanja Jugoslavije*“.³³

Milošević se osvrnuo i na političke promene u Srbiji; govorio je o „talasu demokratije“ i da on smeta samo onima koji nisu ni počeli demokratske promene. Obećao je i da Savez komunista više neće biti na margini realnih društvenih procesa: „*Na tu marginu dovela ga je upravo sprega pojedinaica iz partijskih vrhova s državnim aparatom*“.³⁴

Milošević je ovom prilikom prvi puto govorio o „antibirokratskoj revoluciji“ koju je označio kao demokratsku transformaciju društva. Sklonost ka mitomaniji došla je do punog izražaja: ta revolucija bila je opredeljenje i naroda i rukovodstva i neophodna za opstanak srpskog društva: „*Mi smo se opredelili za socijalističko samoupravno društvo prvi, i za sada, jedini na*

²⁹ Isto, 7.

³⁰ *Politika*, 21. novembar 1988, 9.

³¹ *Borba*, 21. novembar 1988, 3.

³² Navedeno prema: S. Milošević, *Godine raspleta*, 279.

³³ Isto, 280.

³⁴ Isto.

svetu. Naše teškoće proizilaze i iz činjenice da smo lišeni tuđih, drugih iskustava u izgradnji svog društva. Ali nas ta činjenica ne štiti od opasnosti kojoj smo izloženi ako ne zaustavimo predugo i snažno prisustvo birokratije u društvu. Vojvodina je primer kako se taj korak izveo u poslednjem trenutku, kako su narasle demokratske snage društva zaustavile, slomile birokratsko-velikaški obruč koji je imao tendenciju ka snažnoj koncentraciji ekonomske, političke i svake druge vlasti u sve manji krug pojedinaca“.³⁵

Zbog zaoštavanja situacije na Kosovu, tokom 21. novembra održana je zajednička sednica državnog i partijskog Predsedništva Srbije, a saopštenje sa nje objavljeno je dva dana kasnije. Ocenjeno je da najnovije demonstracije na Kosovu imaju kontinuitet sa kontrarevolucijom iz 1981. čime je u definisanju albanskih protesta načinjena greška kao i sedam godina pre toga. Takva ocena mogla je samo da izazove simpatije za Albance u zapadnom javnom mnjenju. Dva predsedništva su ocenila i da su demonstracije vrlo brzo dobile separatistički tok i da su imale veoma jasan anti-srpski i antijugoslovenski karakter. Za nesuzbijanje demonstracija i neotkrivanje njihovih organizatora optuženi su državni organi Pokrajine i Federacije. Zaključeno je da delovanje sa „neprijateljskih pozicija treba onemogućiti svim merama“.³⁶

Jedna od tih mera bila je i zabrana svih okupljanja na teritoriji Pokrajine, pristupa i kretanja većeg broja lica u grupama na javnim mestima, kao i masovna putovanja i dolasci u Prištinu iz unutrašnjosti. Ovu odluku doneo je 23. novembra pokrajinski sekretar za unutrašnje poslove, i to na osnovu ocene Predsedništva SAP Kosova da su nastale vanredne prilike u Pokrajini koje ugrožavaju javni poredak.³⁷

U atmosferi velikih političkih lomova u Beogradu je od 30. januara do 1. februara 1989. održana 20. sednica CK SK Jugoslavije. Svako je iznio programe i stavove svojih republičkih partija, pa je postalo jasno da se SKJ pretvorio u „savez saveza“. Milošević je još jednom potencirao da je u jugoslovenskom rukovodstvu bilo uočljivo „odsustvo sluha“ za promene, pa su zato i usledili masovni i javni protesti. Prvi put je podržao i mitinge u Crnoj Gori koji su doveli do pada njenog kompletnog rukovodstva: „Tu pre svega mislim na Vojvodinu i Crnu Goru, ali i na mnogobrojne štrajkove i dolaskе u Beograd sa Kosova i iz drugih krajeva naše zemlje. I to je razumljivo. Ono što ne može da se promeni institucionalno, a nužno je da se promeni jer ljudima teško pada i dugo traje, mora da se promeni vaninstitucionalno. Tako je oduvek bilo u ljudskom društvu“.³⁸

³⁵ Isto, 280–281.

³⁶ *Politika*, 24. novembar 1988, 7–8.

³⁷ Isto, 9.

³⁸ Navedeno prema: S. Milošević, *Godine raspleta*, 327.

Milošević je poslao i jasnu poruku da je status Srbije u jugoslovenskoj federaciji definitivno promenjen: „U našoj političkoj i društvenoj praksi još je prisutna sklonost kada je o Srbiji reč da o njenim interesima odlučuje drugi, nezavisno od stava koji o tom interesima ima ona sama, a da se eventualno protivljenje takvoj praksi čak proglašava za aktivnost koja može biti uperena protiv interesa Jugoslavije. Moram odmah da kažem, da ako bi Jugoslavija bila zamišljena kao zajednica u kojoj je Srbija podeljena na tri dela i na kolenima, onda bi Srbija bila protiv takve zajednice, protiv takve Jugoslavije. Onda bismo mi bili za drugačiju Jugoslaviju, odnosno za jedino moguću Jugoslaviju, za Jugoslaviju u kojoj su svi ravnopravni, pa prema tome i Srbija“.³⁹

Stipe Šušar je, misleći na SK Srbije, rekao da u Jugoslaviji postoji sukob između reformskih i antireformskih snaga: „Antireformske snage su tobože za otvoreni socijalizam ali bez konkurencije svjetskog tržišta, one su i za tehnološki, kulturni i naučni progres, ali protiv povezivanja s Evropom i svijetom. Na riječima su za tržište i strukturno prilagođavanje, a na djelu održavaju zastarjele industrijske pogone, pokrivaju gigante gubitake i investiraju u sirovu industriju. Zalažu se za reformu SKJ, a kao rezultat te reforme žele jedinstvo po mjeri birokratskog centralizma i monolitizma“.⁴⁰

Milan Kučan je upozoravao da brzo siromašenje slovenačke privrede može dovesti do jačanja „svakovrsnog separatističkog, nacionalističkog, protivjugoslovenskog i protivsocijalističkog mišljenja na javnoj političkoj sceni u Sloveniji“. Slobodan Milošević je izjavio da Jugoslavija ne može da postoji ako bude zamišljena kao zajednica u kojoj bi Srbija bila podeljena na tri dela „i na kolenima“.⁴¹ Delegati iz Vojvodine tražili su Šušarovu ostavku, polemike su bile brojne i teško ih je čak i registrovati. Prvi put se, između ostalog, raspravljalo o održavanju vanrednog partijskog kongresa, i to na zahtev vanredne konferencije SK Vojvodine. Članovi CK iz Slovenije i Hrvatske su to odbijali, a najviše na šta su pristajali bio je termin „privremeni“. Toj inicijativi najviše se opirao Ivica Račan, rukovodilac radne grupe za zaključke. Najznačajnija odluka bila je ona kojom su Azem Vlasi i Svetislav Dolašević razrešeni članstva u Centralnom komitetu SKJ.⁴²

Najveći problem srpskog rukovodstva bile su izmene Ustava. Posle uobičajeno mučnih pregovora i dogovora, izgledalo je da je rešenje na vidiku. Ključna izmena ticala se prava Srbije da povрати svoju ustavotvornost, odnosno da sama može da donosi svoj Ustav bez blokade iz Pokrajina. To pitanje trebalo je da reši amandman 47 koji je Vojvodina na kraju prihvatila, ali Kosovo je bilo izričito protiv toga. Borisav Jović, koji je tada bio i pred-

³⁹ Isto, 330.

⁴⁰ Navedeno prema: *Borba*, 31. januar 1989, 2.

⁴¹ Isto, 7.

⁴² *Borba*, 2. februar 1989, 4–5.

sednik ustavne komisije, naknadno je pisao da je u tim „sudbonosnim dani-ma“ kod Miloševića došla delegacija Srba sa Kosova, predvođena Vukašimom Jokanovićem, predsednikom Skupštine i Tomislavom Sekulićem, sekretarom Pokrajinskog komiteta, i saopštila mu da će pokrajinska Skupština odbaciti čitav paket ustavnih promena ako Srbija ne odustane od amandmana 42. Milošević je, navodno, to i prihvatio, ali su mu se suprotstavili sam Jović i Bogdan Trifunović: *„Taj njegov zahtev sam kategorički odbio. Rekao sam mu da mi to jednostavno ne možemo da uradimo, jer smo na milionskim narodnim zborovima širom Srbije, ne samo dobili za to plebiscitarnu podršku, nego i neopoziv zahtev da se ta promena izvrši. [...] Milošević je popustio. Odlučeno je da idemo do kraja s predlogom“*.⁴³

Najavljene promene ustavnog položaja Srbije izazvale su generalni štrajk albanskih rudara u rudniku Stari Trg kod Prištine, koji je počeo 20. februara. Štrajkači su umesto socijalnih istakli političke zahteve – obustavljanje najavljenih ustavnih i političkih promena; tražena je i smena trojice pokrajinskih rukovodilaca koji su podržavali Miloševića – Rahmana Morine, Ali Šukrije i Husamedina Azemija. Javnost Jugoslaviji bila je ne malo iznenađena uticajem albanske opozicije – celokupan život u Pokrajini bio je paralisan. Talas štrajkova zahvatio je sve kosovske opštine, a rudari su najavili štrajk glađu. Grupa od 215 kulturnih i naučnih radnika uputila je 22. februara „Apel“ Skupštini Srbije i celokupnoj jugoslovenskoj javnosti u kome je tražila da se ne menja položaj Kosova definisan 1974. godine.⁴⁴

Rudari iz Starog trga i dalje su ostajali pod zemljom, a u jamu je puštena samo ekipa TV Ljubljane; u sportskoj hali „25. maj“ u Prištini danonoćno je protestovalo više od 6.000 ljudi. U Prištinu je 23. februara došao i Raif Dizdarević, predsednik Predsedništva SFRJ.⁴⁵ Sutradan su stigli Milošević i Šušar; oni su učestvovali u radu političkog aktiva Kosova, ali nisu uspeli da prekinu štrajk. Rudari nisu poslušali ni Azema Vlasija. Milošević je poručio Albancima da neće izgubiti nijedno svoje pravo: *„Na Kosovu, strah od ustavnih promena zasniva se na dezinformacijama ili poluistinama, u svakom slučaju na neznanju. Moram da poručim svim Albancima na Kosovu da je njihov strah u tom pogledu sasvim neosnovan. Albanci zaista neće izgubiti ni pravo na svoj jezik, ni svoje škole, ni svoj kulturni razvoj. Niti će njihov rad i stvaralaštvo i čitav život biti na bilo koji način ugroženi zato što su Albanci, sa promenama Ustava. Ja vam, drugovi, tvrdim da je tako, a sami ćete se uveriti da sam u pravu“*.⁴⁶

⁴³ Borisav Jović, *Knjiga o Miloševiću*, Beograd 2001, 11–12.

⁴⁴ Navedeno prema: *Borba*, 23–februar 1989, 3.

⁴⁵ *Borba*, 24. februar 1989, 3.

⁴⁶ Navedeno prema: S. Milošević, *Godine raspleta*, 343.

Stipe Šuvar je čak otišao i do rudara u Starom trgu, koji su susret sa njim prihvatili tek posle dvočasovnog ubeđivanja. Ali, od razgovora nije bilo koristi jer su štrajkači ostali pri svojim ultimativnim zahtevima. Šuvar je na kraju rekao da Kosovo nije samo albansko. Siniša Lepojević, novinar Tanjuga, sledećim rečima je opisao kraj sastanka: „Razgovor je završen u vrlo mučnoj atmosferi do koje je došlo kada je reč uzeo Radiša Gačić koga su rudari sprečili da govori. Tom prilikom nekolicina rudara je, kako je izgledalo, pala u nesvest, stvorila se velika gužva i razgovor je prekinut. Šuvar se vratio na površinu a rudari su kasnije ponovo pokušali da ga pozovu u jamu. Neki su pri tom rekli da je i Šuvarov otac bio rudar“.⁴⁷

Onda su Srbi u Kosovu Polju 25. februara odlučili da otputuju u Beograd kako bi od državnih organa zatražili da se zaštiti ustavni poredak u Pokrajini.⁴⁸ Istoga dana Predsedništvo SFRJ naredilo je pojačavanje snaga bezbednosti na Kosovu. Pošto je situacija na Kosovu bila potpuno paralizovana, 26. i 27. februara održana je proširena sednica Predsedništva kojoj su prisustvovali i republički predsednici predsedništava, predsednik i potpredsednik SIV-a (Branko Mikulić i Janez Zemljarič) i savezni sekretari odbrane, spoljnih i unutrašnjih poslova. Milošević je ultimativno zahtevao uvođenje vanrednog stanja u Pokrajini. U pauzi sednice zasedalo je i državni Predsedništvo Srbije, takođe u proširenom sastavu, i zatražilo da se na Kosovu uvede vanredno stanje, bez obzira da li rudari prekinu štrajk ili ne.

Predsedništvo je ocenilo da je u Pokrajini pogoršana političko-bezbednosna situacija i da je došlo do aktivnosti kojima je neposredno ugroženo „Ustavom SFRJ utvrđeno društveno uređenje“. Zato je naredeno preduzimanje „posebnih mera na Kosovu radi zaštite ustavnog poretka, javnog reda i mira, lične i imovinske sigurnosti i bezbednosti svih građana“. Zabranjeno je kretanje i okupljanje građana, a uveden je i policijski čas.⁴⁹ JNA je stavljena u „stanje pripravnosti“, dovedene su nove jedinice na Kosovo, sa zadatkom da se „demonstrira sila“ i preseku sve komunikacije između albanskih demonstiranja, ali da se ne ulazi u sukobe sa njima. Drugi zadatak JNA bio je da potpuno blokira Kosovo kako bi se sprečio dolazak veće grupe Srba i Crnogoraca, jer je postojala velika opasnost od širenja sukoba. Kako je kasnije objašnjavao Dizdarević, vojska je trebalo da vrši „jedno psihološko-političko dejstvo svojim kretanjem i svojim prisustvom da upozorava ljude da se ne ide preko jedne granice koja bi mogla da izaziva dalje sukobe“.⁵⁰

⁴⁷ *Borba*, 25–26. februar 1989, 13.

⁴⁸ *Borba*, 27. februar 1989, 3.

⁴⁹ Navedeno prema: „Politika“, 28. februar 1989, 1.

⁵⁰ www.slobodnaevropa.org/content/article/1045349.html

Na Kosovu je atmosfera i dalje bila usijana. Niko od Albanaca, kako su uočavali reporteri, zbog straha od odmazde nije smeo da otvori svoje privatne radnje, čak ni da uključi taksi ili sedne za volan autobusa javnog prevoza.⁵¹ Na jednoj strani Albanci su štrajkovali, a Srbi održavali protestne skupove. Ali, tokom 27. februara završen je štrajk rudara u Starom trgu jer su trojica kosovskih funkcionera podneli neopozive ostavke. Ali Šukrija: „Ostavka zbog zdravlja i života rudara“. Rahman Morina: „Rudari, vama podnosim ostavku“. Husamedin Azemi: „Odlazim sa gorčinom“.⁵²

Zapaljivo je postalo i na severozapadu Jugoslavije. Na sednici Predsedništva Socijalističkog saveza Slovenije, održanoj takođe 27. februara, njen predsednik Jože Smole izjavio je kao „treba izraziti najveće poštovanje rudarima koji iskazuju tako visok stepen svesti da prkose u tako teškim uslovima“.⁵³ Predsedništvo Društva književnika Hrvatske zatražilo je istog dana od Slobodana Miloševića da podnese ostavku: „Ne tražimo Miloševiću ostavku jer ga nismo i nikada ga ne bismo izabrali. Ali mu savjetujemo da odmah da ostavku. Ne samo da tragičnom Kosovu nije donio smirenje, nadu i zajedništvo, nego ga je doveo na rub građanskog rata“.⁵⁴

Milan Kučan je 27. februara napustio sednicu Predsedništva SFRJ. Iste večeri je u Ljubljani (u Cankarjevom domu) održan politički skup podrške Albancima koji su organizovala razna udruženja slovenačkih intelektualaca, predvođena Društvom književnika Slovenije. Protestovalo se protiv ustavne promene položaja Kosova u Jugoslaviji, iako je više nego jasno bilo da je Slovenija krenula putem ka punoj nezavisnosti. Prikupljena je finansijska pomoć za albanske rudare. Sve je to direktno prenošeno na Televiziji Beograd, pa je ionako ustalasana srpska javnost mogla da vidi slovenačke intelektualce okićene bedževima sa žutom Davidovom zvezdom i natpisom: „Kosovo, moja dežela“. Ti ljudi držali su vatrene govore u kojima su osuđivali „nihilističku, ciničnu i varvarsku“ politiku Beograda; mogli su da čuju izjave da je „tragedija Kosova pre svega tragedija Albanaca, a ne Srba i Crnogoraca“; veličan je „dostojanstven“ i „gandijevski“ stav Albanaca, a njihova „nesrećna sudbina“ poređena je sa sudbinom Jevreja u nacističkoj Nemačkoj.

Milan Kučan je izjavio da se u Starom Trgu „brani avnojevska Jugoslavija“, čime je priznao da je štrajk bio politički. Osim toga, iskazao je svoju solidarnost sa protestom slovenačke alternative u vezi sa ljudskim pravima na Kosovu i povezao građanska prava Albanaca sa ustavnim principima teritorijalne suverenosti i prava na otcepljenje. Kučan je Srbiju, iako je

⁵¹ *Borba*, 28. februar 1989, 1.

⁵² Isto.

⁵³ Navedeno prema: NIN, 5. mart 1989, 9.

⁵⁴ Navedeno prema: *Borba*, 28. februar 1989, 2.

nepunu godinu ranije dobio saglasnost Beograda oko amandmana na federalni ustav u zamenu za smanjenje autonomije Kosova putem revizije srpskog ustava, nazvao „neprijateljem slovenačke demokratije“. Svrstavajući slovenačko pitanje uz ljudska prava Albanaca, Kučan je, kako uočava Suzan Vudvord, uveo „jednu bitnu i posebnu konfuziju“ u pojmu samoopredeljenja. On je poništio razliku između teritorijalno-političkih prava i individualnih prava i političkih sloboda, između prava čoveka i teritorijalne autonomije. Kučan je tako pomerio političku akciju sa federalnih institucija ka Srbiji kao „neprijatelju“ i pojedinačnih, ljudskih prava i zahteva za većom autonomijom u okviru složene države. Spremnost na ratnu opciju bila je neodvojiva od ovakvog tumačenja, što ni sami slovenački političari iz kasnijeg perioda nikada nisu ni krili, odnosno, kako je to jednom prilikom marta 1992. izjavio Dimitrij Rupel – Kosovo je samo iskorišćeno da se ostvari glavni slovenački cilj.⁵⁵

Sve je ovu u Srbiji naišlo na negativnu reakciju i isto to veće grupa studenata Beogradskog univerziteta, organizovana od strane režima, krenula je prema zgradi federalne Skupštine. Tokom 28. februara 1989. na ulicama Beograda bilo je više stotina hiljada građana. Na čelu grupe koja je organizovala mitinge bio je Zoran Todorović, a u gotovo svakom preduzeću postojale su poluilegalni komiteti za izvođenje zaposlenih na ulice. Masovni protesti održani su i u Novom Sadu, Titogradu, Valjevu, Nišu, Leskovcu i mnogim drugim srpskim gardovima. Raif Dizdarević svedoči da su mu Borisav Jović i Petar Gračanin saopštili da Milošević nije psihički sposoban da se obrati narodu ispred Skupštine, pa su tražili da on to uradi.⁵⁶ Dizdarević je održao govor u starom jugoslovenskom duhu. Izjavio da će mir biti odbranjen: „*Nećemo ići putem zavađanja naroda već putem obnove bratstva i jedinstva svih naših naroda, svih socijalističkih republika i autonomnih pokrajina. Ovo što govorim, govorim svim Jugoslovenima a ne samo vama*“.⁵⁷

Zasedalo je i Predsedništvo CK SKJ – odbilo je da prihvati „metod ucena i pritisaka“ u kadrovskoj politici „radi ostvarenja političkih i drugih ciljeva“. Saopšteno je i da će Predsedništvo podržati „istinske borbe“ za sprovođenje politike SKJ o Kosovu: „*To mora biti osnovni kriterijum za ocenjivanje iznuđenih ostavki drugova Morine, Azemija i Šukrije*“.⁵⁸ Dizdarević je tražio od Miloševića da se obrati građanima, a onda je zahtevao da se usvoji zaključak o krivičnom gonjenju svih onih koji su učestvovali u organizovanju demonstracija na Kosovu novembra 1988. i februara 1989.⁵⁹

⁵⁵ Suzan Vudvord, *Balkanska tragedija. Haos i raspad posle hladnog rata*, Beograd 1997, 103 i 408.

⁵⁶ www.slobodnaevropa.org/content/article/1045349.html

⁵⁷ Navedeno prema: *Borba*, 1. mart 1989, 1.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ www.slobodnaevropa.org/content/article/1045349.html

Kada je rečeno da će se to i usvojiti, on se u kasnim večernjim časovima i najavio hapšenje Azema Vlasija. Miloševićeva konzervativna revolucija bila je na vrhuncu: on je rekao da će „biti objavljena imena svih onih koji su manipulirali ljudima“ radi ostvarivanja političkih ciljeva protiv Jugoslavije; zatim, da Jugoslavija nikada neće propasti „zato što to ne da narod, a narodu nisu potrebne nikakve garancije. On je najveća sila i najveća garancija. Nema te cene i nema te sile koja može pokolebati rukovodstvo Srbije i građane Srbije u borbi za pravedne ciljeve“.⁶⁰

Istovremeno je održana i vanredna sednica Predsedništva CK SKJ koja je podržala promene Ustava u Srbiji; zatraženo je i da se povuku „iznuđene ostavke“ trojice kosovskih funkcionera koji su podržavali srpsko rukovodstvo (Rahmana Morine, Ali Šukrije, Azema Azemija). Zahtevano je preduzimanje zakonskih mera protiv „organizatora i nosilaca zakulisne politike na Kosovu, koji su se poslužili pritiscima, pa čak i zloupotrebom života i zdravlja rudara 'Starog trga' za postizanje ciljeva protiv politike SKJ“. Na kraju je podržana odluka Predsedništva SFRJ o uvođenju „posebnih mera“ na Kosovu, ali nije prihvaćen zahtev beogradskih studenata da se utvrdi odgovornost predsednika (Stipe Šuvar) i sekretara (Štefan Korošec) Predsedništva CK SKJ jer „oni mogu biti odgovorni jedino u okviru kolektivne odgovornosti“.⁶¹

Jedan od zahteva demonstranata u Beogradu kao i srpskog rukovodstva bio je da se spreči organizovanje političkih partija u Jugoslaviji jer je to „protivno ustavnom sistemu“.⁶² Istovremeno sa događajima u Beogradu, održan je prvi masovni miting Srba u Kninu na kojem se protestovalo zbog slovenačke i hrvatske podrške kosovskim Albancima. To je bilo prvo „događanje naroda“ u Hrvatskoj. Najpre su na ulicu izašli radnici najvećeg kninskog kolektiva TVIK (fabrika vijaka). Nošene su jugoslovenska i partijska zastava i Titova slika. Ubrzo su im se priključili i radnici ostalih preduzeća i građani. Klicalo se Slobodanu Miloševiću i Stipi Šuvaru, bratstvu i jedinstvu, Jugoslaviji, Rahmanu Morini i „poštenim Albancima“.⁶³ Upućena su pisma najvišim partijskim i državnim rukovodstvima Hrvatske i Jugoslavije u kojima se tražilo preduzimanje „odlučnih mera protiv kontrarevolucije na Kosovu“.⁶⁴

Ono što je Milošević obećao desilo se veoma brzo – 2. marta 1989. uhapšeni su Azem Vlasi, Aziz Abraši, predsednik Poslovnog odbora kombi-

⁶⁰ *Politika*, 1. mart 1989, 1. – *Politika* je izveštavala da je na mitingu bilo više od milion građana.

⁶¹ *Politika*, 1. mart 1989, 3.

⁶² Isto.

⁶³ Srđan Radulović, *Sudbina Krajine*, Beograd 1996, 11.

⁶⁴ *Politika*, 1. mart 1989, 4.

nata „Trepča“ i Burhan Kavaja, direktor rudnika u Starom Trgu.⁶⁵ Oni su optuženi da su organizovali političku pobunu Albanaca na Kosovu, odnosno da su organizovali „kontrarevolucionarno delovanje“. Sledila su nova hapšenja: 6. marta uhapšeni su Ismet Jašanica, direktor Studentskog centra u Prištini, Kadruš Isljami, upravnik sportske hale „25. maj“ u Prištini i Ibro Osmani, načelnik centra za informisanje Pokrajinskog komiteta SK Kosova.⁶⁶ Ukupno su do kraja marta uhapšene 44 osobe.

Skupština Vojvodine je saglasnost za promenu Ustava Srbije dala 10. marta 1989. Ocenjeno je da je to jedini način da Srbija obezbedi ravnopravan položaj sa drugim republikama u Jugoslaviji. Istovremeno su predložene i promene pokrajinskog Ustava.⁶⁷ Slučajno ili ne, u ovom periodu potekao je prvi predlog da Jugoslavija ponovo treba da dobije instituciju predsednika republike. O tome je govorio Mihajlo Javorski, veteran jugoslovenske diplomatije, na sednici Saveznog društvenog saveta za međunarodne odnose. Javorski je smatrao da Jugoslavija, ako želi da zadrži svoju međunarodnu poziciju, mora da ima jakog predsednika republike kako bi se otklonile sve slabosti koje su proisticale iz jednogodišnjih rotirajućih mandata u Predsedništvu SFRJ. Njegov predlog dočekan je, međutim, sa velikom nevericom, jer je Javorski rekao da bi najcelishodnije bilo da, posle Tita koji je bio iz Hrvatske, novi „šef države“ bude iz Srbije.⁶⁸

Red je došao i na Skupštinu Kosova i Metohije. Amandmani na Ustav Srbije usvojeni su 23. marta, većinom glasova i javnim glasanjem. Uvodno izlaganje podneo je Vukašin Jokanović: ustavne promene bile su „čin poverenja i zajedništva“ u Srbiji i one su bile u interesu svih njenih građana.⁶⁹

Odluka kosovske Skupštine praćena je novim talasom demonstracija; najmasovnije su bile u Prištini i Uroševcu. Vršeni su napadi na pripadnike organa bezbednosti, kao i pokušaji napada na objekte JNA. Predsedništvo Kosova je te napade ocenilo kao „neprijateljski akt“. Predsedništvo SFRJ zatražilo je 24. marta od nadležnih organa na Kosovu da poštuju odluke o „posebnim merama“.⁷⁰ Najveći sukobi vođeni su na ulicama Uroševca 26. marta: „*Inače, za vreme trajanja demonstracija, Ali Šabani, prvi čovek uroševačke omladine i član CK SKJ, boravio je u zgradi Skupštine opštine.*

⁶⁵ *Politika*, 3. mart 1989, 1. – Azem Vlasi je uhapšen u Bijeljini, gde se nalazila porodica njegove supruge. Hapšenje su izveli srpski organi bezbednosti, uz asistenciju policije Bosne i Hercegovine. Rukovodstvu Pokrajine rečeno je da za to postoji odobrenje i Predsedništva SFRJ, što nije bilo tačno. (www.slobodnaevropa.org/content/article/1045349.html).

⁶⁶ *Politika*, 7. mart 1989, 1.

⁶⁷ *Politika*, 11. mart 1989, 5.

⁶⁸ NIN, 17. mart 1989, 13.

⁶⁹ *Politika*, 24. mart 1989, 1.

⁷⁰ *Borba*, 25–26. mart 1989, 11.

Nimalo uzbuđen, on je mirno igrao šah“.⁷¹ Demonstriralo se i u drugim kosovskim gradovima: u Podujevu je ubijen komandir milicije Jetulah Bali Kući, a teško je ranjen inspektor SUP-a Zoran Korać. U Titovoj Mitrovici je ubijen milicionar iz Leposavića Milorad Tanasković. Tako su na Kosovu pale žrtve žrtve posle 1981. Zato je Izvršno veće Kosova zabranilo sva dalja okupljanja: prestao je rad škola i fakulteta, kao i organizovanje svih javnih manifestacija – bioskopa, pozorišta, sportskih priredbi i pijačnih dana.⁷²

Skupština Srbije je 28. marta, na svečanoj sednici sva tri veća, proglasila amandmane na republički Ustav. Ustavne promene u velikoj meri smanjile su prava i ovlašćenja Vojvodine i Kosova u odnosu na ustavna rešenja iz 1974. U službenoj mitologizaciji govoreno je kako je „narod proglasio svoj Ustav“. Ustavne promene (amandmani 9 do 49) usvojene su na svečanoj sednici sva tri veća republičke Skupštine, a proglašene su na svečanosti u „Sava centru“; ceremonija je bila vrlo kratka, kao i govor Borisava Jovića, predsednika Skupštine. On je ukazao na proklamovanu suštinu usvajanja ustavnih amandmana: *„Proglašavanjem ustavnih amandmana vratili smo našoj republici državni i ustavni suverenitet. Srbija je od danas jedinstvena socijalistička Republika, sa dve autonomne pokrajine u svom sastavu i državnom nadležnošću na celoj svojoj teritoriji. Istovremeno, Skupština Socijalističke republike Srbije stekla je pravo koje joj i pripada – da odlučuje o Ustavu Republike, o njegovom donošenju i promenama. Time je naša Republika postala*

⁷¹ Borba, 27. mart 1989, 3.

⁷² Borba, 28. mart 1989, 1. – Raif Dizdarević svedoči o dramatičnim događajima na Kosovu: *„Možda je najbolje da kažem sljedećim ilustracijama: nazvao me je popodne 27. marta Koljgeci i rekao mi: – U Podujevu, i Gnjlanima, u Suvoj reci, u Mitrovici se vodi pravi rat. Puca se na sve strane. U Prištini su tihe demonstracije prerasle u nasilje. Čuju se rafali i pučnji na periferiji glavnog kosovskog grada, svaka intervencija kasni, procjene su bile pogrešne, Služba bezbjednosti Kosova pokazala se nulom, od Predsjedništva države saznajemo šta se događa ovdje u pokrajini. Ovo je pobuna, nasilje, rušenje i upotreba oružja, graniči sa ustankom. Sve akcije, sve intervencije kasne. Treba da nas sve smjenite, mi ne uživamo ničije poverenje, niko nas ne prima, a kad izađemo napolje pljuju nas kao izdajnike. Dakle, situacija je bila dramatična. U Podujevu je tog dana poginuo komandir milicije, Albanac, ubijen od demonstranata, u Mitrovici je takođe ubijen jedan milicioner Srbin, opet od demonstranata, u Podujevu je u masi demonstranata jedan demonstrant takođe ubijen. Oružje se upotrebljavalo svugdje. Ilustracije radi, u Mitrovici su snajperisti sa krovova toliko gadali miliciju, a tamo je bila jedna vojvođanska jedinica milicije, da se ona bukvalno morala zabarikadirati u jednu kasarnu. Dakle, situacija je bila više nego ozbiljna i bilo je zaista veliko pitanje da li smo suočeni sa oružanom pobunom i kako tu pobunu zaustaviti? Bilo je devet poginulih, bio je veliki broj ranjenih. Mi smo zahtijevali da se tačno utvrdi od čijeg oružja su poginuli i demonstranti i milicioneri. Nama je, ustvari, pomoglo da zaustavimo taj sukob to što je bilo proglašeno vanredno stanje i to što smo mogli poduzimati mjere kojima smo mogli da zavodimo policijski sat, da insistiramo na zabrani kretanja, da vojska može da demonstrira i da presijecanjem komunikacija sprječava ujedinjavanje onih koji učestvuju u demonstracijama i u fizičkim obračunima. Bili su to tragični događaji na kraju našeg mandata“* (www.slobodnaevropa.org/content/article/1045349.html).

ravnopravna sa drugim socijalističkim republikama u jugoslovenskoj federativnoj zajednici".⁷³

Jugoslavija onako kako je definisana Ustavom iz 1974. više nije postojala. U Srbiji se smatralo i govorilo da je ispravljena „vekovna nepravda“, da je u pitanju „znameniti dan“ srpske istorije, da tek treba objasniti zašto je Srbija tako dugo „morala da podnosi poniženja“. Svečanosti su organizovane u mnogim gradovima Srbije; svuda je isticano da će „srećna Srbija doneti sreću Jugoslaviji“, da je dobijena jedna od najvažnijih „bitaka za jedinstvo; iz Arandjelovca je poletelo jato golubova, u Požarevcu su se oglasile sirene, a u Vranju je gradom neprekidno prolazila kolona taksista; u kraljevačkim školama držao se specijalni čas o Ustavu, a u Sremskoj Mitrovici je došlo do „spontanog“ okupljanja („osećamo da moramo biti zajedno“).

Kasniji razvoj događaja pokazao je da je Milošević ovde trebalo da se zaustavi. Ustavne promene izazvale su velike promene u Srbiji, pokrajinama su nametnute kroz talase demonstracija, dovele su do smene rukovodstva u Vojvodini, zaoštrile su situaciju na Kosovu do maksimuma, ali nisu ugrozile opstanak Jugoslavije i nisu slutile na opšti rat. Ostale republike bile su spremne da manje-više ćutke prihvate promene u Srbiji, ali nisu bile spremne da Srbija ima tri glasa u Federaciji. Umesto da se okrene sređivanju stanja na novim osnovama i pristupi strukturnim reformama društva, Milošević je nastavio svoju konzervativnu revoluciju i krenuo u bitku za „jedinstvenu Jugoslaviju“, kao što je i najavio na Osmoj sednici. To je bila fatalna greška, ali o tome tada niko u Srbiji nije razmišljao.

Proglašenje ustavnih amandmana na Kosovu je praćeno novim talasom nasilja. Na ulazu u Prizren podignute su barikade, a na demonstrante je bačen suzavac iz helikoptera. U selu Žur (okolina Prizrena) u sukobu sa policijom poginuo je jedan demonstrant, a 13 ih je povređeno. Jedno lice poginulo je i u Dušanovu.⁷⁴ Pravi mali rat vodio se na prilazima Prištini – na policiju se pucalo iz kuća, kapija, iza zidova, pa i sa džamije. Demonstranti su rušili sve na šta bi naišli, od vozila su pravili barikade, zaustavljali su i maltretirali vozače, a terete iz kamiona razbacivali su po putu. Tek posle dejstva policijskih oklopnih transportera snage bezbednosti uspele su da uđu u Prištinu i uspostave kakav-takav red.⁷⁵

Jusuf Karakuši, pokrajinski sekretar unutrašnjih poslova, informisao je 31. marta delegate Skupštine Kosova o „rušilačkom delovanju“ albanskih nacionalista: „*Demonstracije albanskih nacionalista i separatista bile su dobro organizovane i pripremljene, kako u pogledu načina i taktike njihovog*

⁷³ *Srbija – republika*, NIN, 31. mart 1989, 6.

⁷⁴ *Borba*, 29. mart 1989, 3.

⁷⁵ *Borba*, 30. mart 1989, 3.

odvijanja, tako i u pogledu ponašanja i ciljeva. Po opštim karakteristikama demonstracije se karakterišu visokim nivoom organizacije sa elementima oružanih konflikata, a u pojedinim slučajevima i uličnih brutalnih ponašanja prema čuvarima javnog reda i mira. Posebnu agresivnost pokazali su u pojedinim mestima gde su pripadnike milicije gađali iz vatrenog oružja iz dvorišta, s prozora, sa krovova, a bilo je i slučajeva bacanja flaša za zapaljivim materijalima. Ciljevi albanskih nacionalista i separatista bili su veoma ekstremni. Nema sumnje da predstavljaju nastavljjanje kontrarevolucionarnih događaja od 1981. Sve to ima korene u kontrarevolucionarnoj delatnosti tzv. pokreta za oslobođenje Albanaca od 1958. pa 1964. i dalje. Ciljevi organizatora demonstracija bili su da bude što više žrtava^{.76}

Slobodan Milošević je partijsku funkciju zamenio državnom 8. maja 1989. kada je javnim glasanjem u Skupštini Srbije izabran za predsednika Predsedništva „SR Srbije“. Najavio je borbu za ekonomski razvijenu i politički stabilnu Srbiju: „Najhitniji su nam zadaci koji se odnose na privredu i ekonomiju. Oni se tiču povećanja standarda, rešavanja nezaposlenosti, stabilizovanja i obaranja cena. Ti zadaci zahtevaju velike ekonomske poduhvate. [...] A što se političkog života tiče, pred nama je dalje unapređivanje procesa koji se već odvija u našoj Republici. On se odnosi na demokratizaciju političkog rada u celini i na svim nivoima, na javnost u političkom radu, reafirmaciji odgovornosti za politički rad, ali i svaki drugi. Srbija ima za cilj da se razvije ekonomski, ali i politički, kao demokratsko slobodno društvo“^{.77}

⁷⁶ Navedeno prema: *Borba*, 1–2. april 1989, 11.

⁷⁷ Navedeno prema: Slobodan Milošević, *Prilog istoriji 20. veka*, Beograd 2008, 17–18.

Kosta Nikolić

„WE DO NOT GIVE KOSOVO!“ THE CONSTITUTIONAL CHANGES
IN SERBIA 1989 (II)

Summary

This is the second part of the article which describes the constitutional changes in Serbia in late 1980-ties. The article explains the political events that led to the adoption of the constitutional changes on the 28th March 1989. The political relations in the Yugoslav political structures and the resistance to Serbian politics in Kosovo and Metohija, were analyzed in this article. The adoption of the constitutional changes led to a new wave of violence in Kosovo and Metohija. The harsh political conflicts occurred almost simultaneously in the Yugoslav federal leadership. The Albanians from Kosovo province received the huge political support from Slovenia in their resistance against Serbian leadership. However, the Serbian Party Congress adopted the changes of the republic constitution on March 28th 1989. The socialist Yugoslavia, as defined by the constitution from 1974, ceased to exist. In the Serbia, the change was taken as the correction for the „centuries of injustice“, and that it was marked as the „big day“ of the Serbian history. It was emphasized that „a satisfied Serbia would bring satisfaction to Yugoslavia“. Also, that one of the most important „battles for unity“ within the Serbia, had been won.